

DAVLAT XARIDLARI JARAYONIDA TADBIRKORLIK SUBEKTLARINI JALB QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

Suvankulov Asliddin Abduvaxidovich¹

¹ O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich¹

¹ O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi professori

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 25.04.2025

Revised: 26.04.2025

Accepted: 27.04.2025

KALIT SO'ZLAR:

xarid, davlat xaridi,
korporativ xarid,
elektron savdo, auksion,
xarid platformasi,
to'lov, byudjet
mablag'lari.

Ushbu maqolada davlat xaridlari jarayonida tadbirkorlik subektlarini jalb qilishning samarali yo'llari bo'yicha nazariy va amaliy asoslari o'rganib chiqildi hamda ulardan kelib chiqqan holda xulosalar va ilmiy-amaliy takliflar shakllantirildi.

KIRISH. Jahon miqyosida koronavirus infeksiyasi tarqalishiga qarshi kurashishda, shu jumladan insonlarning harakatlanishiga cheklovlar kiritish va korxonalar faoliyatini to'xtatish orqali misli ko'rilmagan choralar ko'rilmogda.

Bu esa eng yirik iqtisodiyotga ega mamlakatlarda ishlab chiqarish va iste'mol hajmlarining keskin qisqarishi, global ishlab chiqarish zanjirlari va savdo aloqalarining izdan chiqishi, dunyo moliya bozorlarida xom ashyo tovarlari narxining pasayishi va konyunkturaning yomonlashuvini keltirib chiqardi.

Global iqtisodiyot tizimining bir qismi bo'lgan O'zbekiston iqtisodiyotiga ham mazkur omillar ta'sir qilmogda, bu esa o'z navbatida ushbu holatning salbiy ta'sirlarini yumshatish bo'yicha samarali oldini oluvchi choralar ko'rishni talab qiladi. Bunda turizm, transport,

farmatsevtika va to'qimachilik sanoati kabi respublika iqtisodiyotining jadal rivojlanayotgan tarmoqlarini qo'llab-quvvatlash va ularning barqarorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratish zarur.

Koronavirus infeksiyasi tarqalishiga qarshi kurashish va boshqa global xavf- xatarlar davrida makroiqtisodiy barqarorlikni, iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarining uzluksiz ishlashini ta'minlash, tashqi iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirish, aholini samarali ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, mamlakat aholisi daromadlari keskin pasayib ketishining oldini olish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzurida yuridik shaxs tashkil etmagan holda, 10 trln so'm miqdoridagi Inqirozga qarshi kurashish jamg'armasi tashkil etildi [1].

Inqirozga qarshi kurashish jamg'armasi manbalari etib O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari (shu jumladan xarajatlarni maqbullashtirish hisobiga), xalqaro moliya institutlarining imtiyozli kreditlari va qonun bilan taqiqlanmagan boshqa manbalar belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti va Inqirozga qarshi kurashish jamg'armasini moliyalashtirishni ta'minlash maqsadida 2020 yilda byudjetni qo'llab-quvvatlash uchun xalqaro moliya institutlarining imtiyozli kreditlari va boshqa manbalar hisobidan 1 mlrd AQSh dollari miqdorigacha tashqi qarz mablag'larini, shuningdek, iqtisodiyotning real sektori korxonalari, eksport qiluvchilar va tijorat banklarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha chora-tadbirlarni moliyalashtirish uchun qo'shimcha mablag'larni jalb qilish choralarini ko'rilmoqda. Ta'kidlash joizki, davlat moliyasini isloh qilish yuzasidan olib borilayotgan o'zgarishlarning markazida davlat byudjetining shakllanishi va uning mablag'laridan yanada samarali foydalanish, byudjet taqchilligi o'sishiga ta'sir etuvchi omillarning oldini olish, shu bilan birga byudjet mablag'laridan foydalanish jarayonida byudjet intizomlariga rioya etilishini ta'minlash va bunda byudjet mablag'laridan tejamkorlik asosida maqsadli va oqilona foydalanish, qolaversa, samarali davlat xaridi tizimini shakllantirish orqali davlat byudjetining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi ahamiyatini oshirish masalalari turadi.

Byudjet mablag'laridan oqilona foydalanishga samarali davlat xaridi tizimini shakllantirmasdan turib erishib bo'lmaydi. Ma'lumki, davlat byudjeti mablag'larining katta qismi byudjet tashkilotlari va byudjetdan mablag' oluvchilarning tasdiqlangan ehtiyojlarini tovar, ish, xizmatlar bilan ta'minlashga sarflanadi.

Davlat byudjeti iqtisodiyot rivojlanishining turli boqichlarida byudjet siyosatini amalga oshirish quroli, mo'ljallangan dasturlar va tadbirlarni amalga oshirish uchun pul

mablag'larining asosiy manbai hisoblanadi. Shu bois, byudjet mablag'laridan foydalanish yuzasidan davlat xaridi moliyaviy barqarorlik uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan davlat moliyaviy siyosatini ifodalaydi. Davlat davlat xaridining bosh maqsadi byudjet mablag'laridan samarali, hamda oqilona foydalanishni ta'minlashdan iborat.

Shuningdek, davlat moliyaviy nazoratining oldida turgan eng asosiy vazifa davlat byudjeti oldidagi majburiyatlarning o'z vaqtida va to'liq bajarilishini hamda byudjet mablag'laridan tejimli foydalanishni ta'minlashdan iborat.

Davlat xaridi davlat organlari (tashkilot, muassasalari)ning davlat funksiyasini amalga oshirish uchun qiladigan xarajatlarning asosiy qismini tashkil etib, milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va investitsiya oqimini ta'minlash uchun qulay shart-sharoitlar shakllanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Davlat xaridi investitsiya salohiyatini samarali taqsimlash va davlat uchun strategik ahamiyatli bo'lgan tarmoqlarning rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratilishining, shuningdek, ilmiy tadqiqotlarni o'tkazish va natijalarini ishlab chiqarish jarayonlariga jalb qilishning muhim vositasi sanaladi. Shuning uchun davlat xaridlarini tashkil etish bilan bog'liq muammolar doim dolzarb bo'lib, barcha davlatlarda davlat xaridi tizimini takomillashtirishga qaratilgan uzviy va davomli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 7 fevraldagi "Davlat xaridlari tizimini muqobillashtirish va ularga kichik biznes subektlarini jalb qilishni kengaytirish to'g'risida"gi PQ-1475 sonli Qarorini qabul qilinishi bilan davlat xaridlarini takomillashtirishning yangi davri boshlandi. Mazkur qaror ijrosini ta'minlash yuzasidan mamlakatimizda bir qator muhim chora-tadbirlar amalga oshirildi. "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonun qabul qilinishi bilan esa ochiqlik, shaffoflik va raqobatga asoslanga davlat xaridi tizimini joriy etish va takomillashtirish yuzasidan qarayb 3 yil davomida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi.

Davlat xaridlarini samarali tashkil etishdan ko'zlangan maqsad davlat byudjeti va byudjetdan tashqari jamg'armalarining mablag'lari hisobidan byudjet tashkilotlari, byudjet va byudjetdan tashqari jamg'armalardan mablag' oluvchilarning ehtiyojlari uchun tovar(ish,xizmat)larni muqobil variantda sotib olishga erishishdir.

Davlat xaridlarining sub'ektlari davlat buyurtmachisi, xarid qilish tartib- taomillari ishtirokchisi, davlat xaridlarining ijrochisi, xarid komissiyasi, maxsus axborot portali operatori va ekspertlardir.

Davlat buyurtmachilari deganda quyidagilar tushuniladi:
byudjet buyurtmachilari:

=====

davlat organlari;
byudjet tashkilotlari;
xarid qilish tartib-taomillarini amalga oshirish uchun yo'naltiriladigan byudjet mablag'larini oluvchilar;
davlat maqsadli jamg'armalari;
korporativ buyurtmachilar;
davlat korxonalari;
ustav fondida (ustav kapitalida) davlat ulushi 50 foiz va undan ortiq bo'lgan yuridik shaxslar;

ustav fondining (ustav kapitalining) 50 foizi va undan ortig'i 50 foiz va undan ortiq miqdorda davlat ulushiga ega yuridik shaxsga tegishli bo'lgan yuridik shaxslar.

Davlat buyurtmachisi:

mustaqil ravishda yoki ixtisoslashgan tashkilotni jalb etgan holda tovarning (ishning, xizmatning) boshlang'ich narxini belgilash, davlat xaridlarini amalga oshirishda o'z rasmiy veb-saytiga yoki o'zining yuqori turuvchi organi rasmiy veb-saytiga, shuningdek ommaviy axborot vositalariga e'lon joylashtirish;

xarid qilish tartib-taomillarining barcha ishtirokchilariga tatbiq etiladigan takliflarni taqdim etish muddatlarini uzaytirish;

qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda xarid qilish tartib-taomillari ishtirokchilari takliflarining amal qilish muddatini muayyan davrga uzaytirish to'g'risidagi taklif bilan ularga murojaat qilish; ikkinchi bosqich yakunlari bo'yicha tender tarzida xarid qilish tartib-taomilini o'tkazishda g'olib bilan narxni pasaytirish to'g'risida muzokaralarga kirishish huquqiga ega.

Davlat buyurtmachisi qonun hujjatlariga va o'zi tuzgan shartnomalarga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

Davlat buyurtmachisi Qonunga muvofiq xarid qilish tartib-taomili turini tanlash to'g'risida qaror qabul qilishi; qonun hujjatlarida belgilangan tartibda davlat xaridlarini amalga oshirishi; davlat xaridlari to'g'risidagi axborotni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va muddatlarda maxsus axborot portaliga joylashtirishi; xarid qilish tartib-taomillari ishtirokchilarining tovarlar (ishlar, xizmatlar) va davlat xaridlarining tartib-taomillari bilan bog'liq so'rovlari bo'yicha ularga qonun hujjatlariga muvofiq tushuntirishlar berishi; xarid qilish tartib-taomillarining g'olib deb topilgan ishtirokchilari bilan shartnomalar tuzishi, shuningdek ularning ijro etilishini ta'minlashi; bo'lajak davlat xaridlari to'g'risidagi e'lonlarni faqat moliyalashtirish manbalari va miqdorlari mavjudligi tasdiqlangan

taqdirdagina maxsus axborot portaliga va boshqa ommaviy axborot vositalariga joylashtirishi shart.

Deyarli barcha mamlakatlarda davlat xaridlari uchun davlat budjetidan qiladigan xarajatlar salmoqli bo'lib, bu davlat xaridlarini boshqarish tizimini rivojlantirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Shu nuqtai nazardan, budjet mablag'laridan samarali foydalanish, buyurtmalarni joylashtirishning oshkoraligi va shaffofligini ta'minlash, adolatli raqobat rivojlanishi va buyurtmalarni joylashtirishda korrupsiyani oldini olish maqsadida davlat xaridini boshqarish tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Avvalo, aytib o'tish joizki, amaldagi qonunchiligida davlat ehtiyojlarini qondirish sifatini oshirish va optimallashtirish maqsadida "davlat buyurtmasi" ga yaxlit va aniq ta'rif yoki tayanch tushuncha mavjud emas. Bu boyicha L.M.Davletshina, V.S.Gladkov va boshqa bir qancha yosh olimlarning fikrlariga ko'ra, davlat buyurtmasining mavjud talqini uning asl mohiyatini aks ettirmay, "davlat buyurtmasi" va "davlat xaridi" tushunchalarini aralashtirib yubormoqda va bu bilan amaliyot tartibotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda [2], [3].

L.V.Andreyeva davlat xaridlarining huquqiy masalalarini o'rganishda "davlat ehtiyojlari" ni mustaqil ma'noga ega bo'lgan huquqiy tushuncha sifatida alohida ajratib ko'rsatdi. Bunda davlat va davlat buyurtmachilarining funksiya va vakolatlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan davlat ehtiyojlarining tarkibiga tovar, ish va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlar kiradi.

Qonunchilikka ko'ra tovarlarni yetkazib berish, ishlar bajarish va xizmat ko'rsatish boyicha buyurtmalar joylashtirish deganda, qonunga belgilangan tartibda, buyurtmachilar, vakolatli davlat organlarining mol yetkazib beruvchilar (ijrochilar, pudratchilar) ni tanlash boyicha va davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida ular tomonidan tovarlar yetkazib berish, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish boyicha davlat shartnomalarini tuzish harakatlari tushuniladi.

"Davlat ehtiyojlari" va "Davlat ehtiyojlari uchun buyurtma joylashtirish" tushunchalarining mohiyatini ko'rib chiqar ekanmiz, bunda "davlat ehtiyojlari" tushunchasi "davlat buyurtmasi" tushunchasiga nisbatan kengroq mazmunga ega degan xulosa kelimiz, chunki davlat buyurtmasi davlat ehtiyojlarining umumlashgan va rasmiylashtirilgan ko'rinishi hisoblanadi. Bunda shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bu terminlarning ham mazmuni, ham tarkibi jihatdan amaliyotda ishlatilishi bir xil.

Sobiq Sovet qonunchiligida davlat buyurtmasi individual rejaviy hujjat sifatida qaralib, u korxona rejasi tarkibida bo'lgan va iste'molchilarning buyurtmasiga asoslangan umumiy ishlab chiqarish dasturini shakllantirishda uning mustaqilligini kafolatlagan.

Rossiya qonunchiligining nazariyasida davlat buyurtmasi deganda davlat organlari tomonidan mahsulot ishlab chiqarish, tovarlarni realizatsiya qilish, ishlarni bajarish uchun qilinadigan va davlat budjetidan moliyalashtiriladigan buyurtmasi tushuniladi. Bunday buyurtmani nafaqat davlat korxonalari, balki boshqa korxonalar ham amalga oshirishlari mumkin. Buyurtma, odatda, tanlov asosida beriladi. Davlat buyurtmasi xo'jalik yurituvchi munosabatlarini bevosita tartibga solishning usuli hisoblanadi. Bunday ta'rifni A.A.Xramkin boshligidagi avtorlik kengash ham qo'llab-quvvatlamogda [5].

Keng ma'noda, davlat buyurtmasi deganda, davlat boshqaruv organlarining tovar, ish, xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlari tushunilib, bu ehtiyojlar budjet va nobudjet fondlarining mablag'lari hisobidan, ya'ni budjet va nobudjet fondlariga jamg'arilgan soliq to'lovchilarning mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi. Bu fikrni I.I.Smotritskaya ham ilgari suradi va qo'shimcha ravishda bu ehtiyojlarning nimaga asoslanganligini va uni to'g'ri rasmiylashtirish kabi aspektlarga oydinlik kiritadi [6], [7].

Tor ma'noda, davlat buyurtmasi- bu aniq bir davlat organining ma'lum bir tovar, ish va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarining royxatidir.

V.Ye.Belov davlat xaridiga iqtisodiy kategoriya sifatida qarar ekan, unga davlatning u yoki bu tovarga bo'lgan konkretlashgan (miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarni belgilagan holdagi) ehtiyoji, deb ta'rif beradi [8].

Ba'zi iqtisodchi-olimlar "davlat buyurtmasi" ning mohiyatini ochishda, jahon iqtisodiy nazariyasi va makroiqtisodiyotga tayanadi. Misol uchun, T.V.Fraybergning fikricha, "davlat buyurtmasi" – bu budjetdan moliyalashtirishni tashkil etishning bir shakli bo'lib, o'ziga xos belgilari (qaytarishlilik va qaytarib berilmaslik), prinsiplari, tasnifi va rivojlanish bosqichlariga ega. A.F.Nozdachevning ta'kidlashicha, davlat buyurtmasi davlatning bozor sharoitida iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy instrumentlardan biri, shuningdek, u huquqni tartibga soladigan bozor instrumenti ham hisoblanadi [9]. L.M.Davletshina qarama-qarshi fikrga ega bo'lib, uning fikricha, davlat buyurtmasi bu davlatning o'z funksiyalari va xalqaro majburiyatlarini bajarishi uchun zarur bo'lgan tovar va xizmatlarni ishlab chiqarishni turli xil korxonalarga yuklatilishi, davlat xaridi esa bu raqobatbardosh bozorda davlat boshqaruv organlari tomonidan bevosita shu buyurtmani amalga oshirish jarayonidir. Bizning fikrga ko'ra bu ta'rif noto'g'ri hisoblanadi, chunki bu "davlat buyurtmasi" kabi keng mazmunli tushunchaning faqatgina iqtisodiy tomonini yoritib bermoqda, ammo uni rejalashtirish va joylashtirish kabi muhim tomonlari hisobga olinmadi.

V.I.Kuznetsovning fikriga ko'ra, davlat buyurtmasi - davlatining Konstitutsiyasi,

qonunlari va funksiyalarini amalga oshirishning ommaviy-huquqiy institutidir. Bu institut davlat va xususiy subektlar o'rtasidagi ma'muriy tartibdagi ko'rinishga ega bo'lib, o'z tarkibiga konstitutsion, ma'muriy, budjet va fuqarolik huquqlarning moddiy va protsessual meyorlarni oladi hamda Konstitutsiyasida belgilab qoyilgan ommaviy ehtiyojning ommaviy-huquqiy institutini shakllantirish jarayonini va uning huquqiy maqomini o'rnatish xususiyatiga ega [10].

Bu borada R.A.Nabiyev va R.K.Ariqbayevning fikrlari alohida e'tiborga loyiq. Ular "davlat buyurtmasi" tushunchasidan davlat mudofaasi va xavfsizligini ta'minlashda paydo bo'ladigan ehtiyojlarni, "davlat xaridi" dan esa davlatning boshqa ehtiyojlarni tushuntirishda foydalanishgan [11].

1996 yilda T.F.Ryabova boshchiligidagi mualliflik kollektivining nashriga ko'ra, davlat buyurtmasi bu davlatning ehtiyojlarini qondirishni ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan davlat iste'molining bir shaklidir. Bunda "davlat xaridi" tushunchasi ham alohida ajratib ko'rsatilgan va unga mehnat predmetlari va vositalarini xarid qilish, fuqarolik qurilish dasturlarini realizatsiya qilish hamd davlat korxonalariga kapital qoyilmalarni moliyalashtirish bilan bog'liq bo'lgan davlat ehtiyojlarining bir shakli, deb ta'rif berilgan [12].

L.P.Kurakov va V.L.Kurakov davlatning tovar va xizmatlar xaridi tarkibiga federal, respublika va mahalliy hukumat organlarining korxonalarning tayyor mahsulotiga va barcha resurslar, ayniqsa ishchi kuchi resursiga qiladigan xarajatlarini kiritadi. Bunda ular tarkibiga transfert to'lovlar kiritilmaydi [13].

A.B.Barixin fikriga ko'ra, xarid – bu mamlakat tashqarisi yoki ichkarisidan tovarlarni yirik hajmda sotib olishdir, davlat organlari tomonidan qilinadigan xarid esa "davlat xaridi" hisoblanadi [14].

"Davlat xaridi" terminini ishlatishda A.V.Pikulik uning mazmunini kengaytirdi va tarkibiga davlat ehtiyojlari uchun davlat mablag'lari hisobidan tovar, ish va xizmatlarni xarid qilish jarayonini ham kiritdi [15].

N.V.Nesterovich va V.I.Smirnov xarid tushunchasiga davlat buyurtmachisi tomonidan tovar, ish va xizmatlarni tegishli budjet va fond mablag'lari hisobidan sotib olish, deb ta'rif berishgan [16].

A.A.Demin "xarid" tushunchasini o'rganishda makroiqtisodiy nazariyaga yondoshib, bu shaxsiy yoki vazirliklar huzuridagi tashkilotlarning joriy ehtiyojini qondirish yoxud investitsion maqsadlar uchun tovar, ish, xizmatlarni muntazam ravishda va yirik hajmda, yirik summada sotib olishga yo'naltirilgan maqsadli faoliyat, deb tushuntiradi [17].

Ko'pgina olimlarning fikricha, "davlat xaridi" mamlakatda ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarning bir qismi bo'lib, ular hukumat, davlat organlari tomonidan o'z va aholi iste'molini ta'minlash va saqlash maqsadida davlat budjeti mablag'lari hisobidan xarid qilinadi. Ammo, bizning fikrimizcha, bu fikr haqiqatga mos kelmay o'z mohiyatini yo'qotdi, chunki buyurtmani joylashtirish nafaqat budjet mablag'lari hisobiga, balki moliyalashtirishning nobudjet manbalari hisobiga ham amalga oshiriladi hamda buyurtmani joylashtirishda davlat buyurtmachilari tarkibiga yuqoridagilar bilan birga barcha davlat tashkilotlari va boshqa budjet mablag'larini oluvchi va moliyalashtirishning nobudjet manbalari mablag'larini oluvchi tashkilotlar ham kiradi.

"Xarid" atamasi turli davlat organlari tomonidan xarid qilinadigan tovar, ish va xizmatlarni xarid qilishni tartibga soladigan xalqaro meyoriy-huquqiy normalarda hamda tijorat sohasida buyurtmachining shartnoma asosida mahsulotni sotib olishi tushunchasi sifatida keng tarqalgan. Bunda RF Fuqarolik Kodeksiga binoan shartnoma deganda ikki yoki undan ortiq tomonlarning o'zaro kelishuvi (bu hujjat "shartnoma" deb rasmiylashtirilgani yoki yo'qligidan qat'iy nazar) tushuniladi.

G.I.Martinenko savdo va tariflar bo'yicha Umumiy kelishuvga asoslanib shuni ta'kidlab o'tadiki, bu hujjatning 8 betidagi "a" bandida davlat xaridi davlatning ehtiyojlari uchun, keyinchalik tijoratda qayta sotish yoki tijorat faoliyatini yuritish uchun shu mahsulotlardan ishlab chiqarishda foydalanishni ko'zda tutmaganholda, mahsulotlarni davlat agentliklari tomonidansotib olinishi sifatida talqin etilgan [18].

I.I.Smotritskaya, O.A.Skutelnik va V.V.Ilyuxin kabi olimlar "davlat xaridi" va "davlat buyurtmasi" tushunchalarini birlashtirib, davlat xaridi - davlat ehtiyojlari uchun tovar, ish va xizmatlarni xarid qilishning, ya'ni davlat buyurtmasini amalga oshirishning so'nggi yakunlovchi bosqichi, degan fikrni ilgari suradilar [19].

Yuqoridagi atamalarning har tomonlama tahlilidan kelib chiqib, biz "davlat buyurtmasi" va "davlat xaridi" tushunchalari bir-biriga o'xshash degan fikrga keldik. Bu sohaning qonunchilikda ma'muriy va fuqarolik meyorlar bilan taribga solinishini hisobga olib hamda "davlat xaridi" tushunchasi ancha oldin shakllanganligi va hozirgi kunda iqtisodchi, moliyachi va tahlilchilar tomonidan davlat ehtiyojlari uchun buyurtmalarni joylashtirishni tartibga solish sohasida tushuncha va terminlarni o'xshash talqin etish maqsadida foydalanayotganliklarini inobatga olib, "davlat buyurtmasi" tushunchasini qonun jihatdan mustahkamlab qoyishni taklif etamiz. Fikrimizcha, davlat buyurtmasi o'z ichiga davlat ehtiyojlarini qondiradigan, budjet va nobudjet mablag'lari hisobiga moliyalashtiriladigan hamda davlat buyurtmachisi tomonidan xarid qilinadigan tovar, ish, xizmatlarning

asoslangan hajmi va shakllantirilgan ro'xatini olishi kerak. Shunday qilib, fikrimizcha, davlat buyurtmasi – bu davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida amalga oshiriladigan murakkab va davomiy jarayon bo'lib, prognozlashtirish, rejalashtirish va shakllantirish, joylashtirish, amalga oshirish va nazorat kabi bosqichlardan iborat.

Prognozlashtirish – bu baholash jarayoni bo'lib, bunda “davlat ehtiyojlari” tushunchasi ostida bo'lgan davlatning u yoki bu ehtiyojlarini qondirish muhimligi, davlat buyurtmasining istiqboli va unga qilinadigan xarajatlar baholanadi. Baholash jarayoni ma'lum davrdagi bozor sharoitlarining o'zgarishi va bozor konyukturasini tahlil qilish hamda marketing tadqiqotlariga asoslanadi. Prognozlashtirish natijalari davlat buyurtmasini rejalashtirish va shakllantirish davomida hisobga olinadi.

Davlat buyurtmasini rejalashtirish va shakllantirish – ma'lum davr mobaynidagi davlat buyurtmachisining tovar, ish, xizmatlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonidir.

Davlat buyurtmasini joylashtirish - buyurtmachining tovar yetkazib berish, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish uchun kontragentlarni tanlash va ular bilan shartnoma tuzishni tartibga soluvchi qonunchilikka asoslangan harakatlaridan iborat.

Davlat buyurtmasini amalga oshirish va uning nazorati o'z ichiga quyidagilarni oladi: davlat buyurtmasi sohasining subektlari tomonidan RF ning amaldagi qonunchiligiga, shu jumladan, shu sohani tartibga soluvchi meyoriy hujjatlar va shartnoma majburiyatlariga qat'iy amal qilishlari; davlat buyurtmasi subektlari harakatlari ustidan doimiy va har tomonlama nazoratni o'rnatish; davlat buyurtmasini joylashtirishda vujudga keladigan muammoli vaziyatlarni suddan tashqari, ma'muriy tartibda hal etish kabilar.

M.N.Kozin fikricha, davlat buyurtmasi nafaqat davlat ehtiyojlarini qondirish vositasi sifatida, balki iqtisodiyotda raqobatni rivojlantirish uchun inqiroz holatdagi tarmoqlarni qo'llab-quvvatlash instrumenti sifatida ham namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, davlat buyurtmasi mamlakatning inqirozga qarshi siyosatining muhim elementi bo'lib ham xizmat qilishi mumkin [20].

Shuni ta'kidlab o'tish zarurki, davlat buyurtmasining aniq maqsadini belgilash o'ta muhim hisoblanadi, chunki bu bilan nafaqat qonun chiqarish jarayoni, balki huquqiy normalarni to'g'ri talqin etish va ulardan foydalanish uzviy bog'liq hisoblanadi. Federal qonunni tahlil qilganda, unda davlat buyurtmasining bir necha maqsadlari keltirib o'tilgani aniqlandi. Ammo, fikrimizcha, Federal qonunda davlat buyurtmasining yagona, umumiy maqsadi bo'lishi kerak. Lekin shunga qaramay ko'pgina mualliflar maqsadlarning turli xilligini qo'llab-quvvatlamodalar.

V.I.Smironovning fikricha, xaridlar to'g'risidagi qonunchilikda maqsad va vositalarning o'zini almashgan: vositalar – “mustaqil” maqsadlar sifatida talqin etiladi, haqiqiy maqsad esa mavhumlikka yoyilgan. Natijada noto'g'ri belgilangan maqsadlar ko'rsatkichlari kiritilgan yutuqlardan dalolat beradi, aslini olganda esa ehtiyojlarni qondirishning real holati yomonlashib bormoqda. Ijtimoiy xaridlar va qonunchilikning bu sohadagi maqsadi – belgilab qoyilgan mablag'lar doirasida davlat va munitsipal ehtiyojlarni qondirish samaradorligini oshirish hisoblanadi [21].

Mazkur fikrga qo'shilgan holda, oylaymizki, maqsad tushunchasi mavhumlashtirilgan, “mustaqil maqsadlar” deb yozilgan tushuncha esa shunchaki asosiy maqsadga erishish usullari hisoblanadi. Bu taxmin A.A.Xramkin boshchiligidagi mualliflar kollektivining nazariy va metodologik izlanishlariga asoslangan bo'lib, Federal qonunda sanab o'tilgan maqsadlar davlat (ijtimoiy) xaridlarning asosiy va qo'shimcha tamoyillari sifatida talqin qilingan.

Shunday qilib, “davlat xaridi” va “davlat buyurtmasi” tushunchalarining xilma xil ta'riflari oqibatida bu sohada qonunchilikni ishlab chiqish va davlat buyurtmasini takomillashtirish borasida takliflar kiritish qiyinlashib qoldi.

Qonunchilikda qat'iy belgilangan tushunchalarning yo'qligi oqibatida davlat buyurtmasi sohasida huquqiy muzokaralarga olib kelib, qoyilgan vazifalarga va savdo natijalariga erishilmay qolmoqda.

Ijobiy natijaning yo'qligi – davlat buyurtmasini tartibga soluvchi qonunchilik bazasining kuchsizligi va samarasizligidan dalolat, demakki, bu uni qayta shakllantirishni boshlash uchun asosdir.

Fikrimizcha, davlat buyurtmasi – bu davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida amalga oshiriladigan murakkab va davomiy jarayon bo'lib, prognozlashtirish, rejalashtirish va shakllantirish, joylashtirish, amalga oshirish va nazorat kabi bosqichlardan iborat va davlatning inqirozga qarshi siyosatining muhim elementi bo'lib hisoblanadi.

Huquq meyorlarini bir xil talqin etish va qo'llash maqsadida mazkur tushunchani qonunchilikda va mos tarzda barcha davlat va mahalliy darajadagi davlat hokimiyatining meyoriy- huquqiy hujjatlarda belgilab qo'yish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 19 martdagi [«Koronavirus pandemiyasi va global inqiroz holatlarining iqtisodiyot tarmoqlariga salbiy ta'sirini](#)

[yumshatish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida](#)»gi PF-5969-son Farmoni.

2. Davletshina L.M. Gosudarstvenniy zakaz kak instrument provedeniya promishlennoy politiki (na primere Respubliki Tatarstan): Diss. ... kand. ekon. nauk. Kazan, 2007. S. 47;

3. Gladkov V.S. Gosudarstvenniy zakaz v sfere gosudarstvennogo upravleniya ekonomikoy: Diss. ... kand. yurid. nauk. Rostov-na-Donu, 2008. S. 14.

4. Andreyeva L.V. Zakupki tovarov dlya federalnix gosudarstvennix nujd: pravovoye regulirovaniye. M.: Volters Kluver, 2009. S. 24.

5. Nastolnaya kniga goszakazchika / Pod red. A.A. Xramkina. 4-ye izdaniye, dop. M.: ID «Yurisprudensiya», 2008. S. 187.

6. Smotritskaya I.I. Razvitiye rinka gosudarstvennix zakazov: instituti i mexanizmi (nauchniy doklad). M., 2007. S. 7;

7. Smotritskaya I.I. Ekonomika gosudarstvennix zakupok. M.: Knijniy dom «LIBERKOM», 2009. S. 22.

8. Belov V.YE. Pravovoye regulirovaniye razmesheniya gosudarstvennogo zakaza // Pravo i ekonomika. 2005. № 2.

9. Nozdrachev A.F. Gosudarstvo kak zakazchik produkcii // Gosudarstvo i pravo. 1994. № 7.

10. Kuznetsov V.I. Pravovoye regulirovaniye institutu gosudarstvennogo zakaza: Diss. ... kand. yurid. nauk. Moskva, 2005. S. 86.

11. Nabiyeu R.A., Arikbayev R.K. Povisheniye effektivnosti byudjetnix rasxodov sistemi gosudarstvennix zakazov i zakupok // Buxgalterskiy uchet v byudjetnix i nekommercheskix organizatsiyax. 2008. № 15.

12. Bolshoy kommercheskiy slovar / Pod red. T.F. Ryabovoy. M.: Voyna i mir, 1996. S. 88, 91.

13. Kurakov L.P., Kurakov V.L. Bolshoy slovar ekonomicheskix i yuridicheskix terminov. M.: Vuz i shkola, 2001. S. 138.

14. Barixin A.B. Bolshoy yuridicheskij ensiklopedicheskiy slovar. 2-ye izdaniye, pererab. i dop. M.: Knijniy mir, 2008. S. 208.

15. Pikulik A.V. Upravleniye gosudarstvennimi zakupkami: Monografiya. M.: Izdatelskiy dom «Finansoviy kontrol», 2006. S. 23.

16. Nesterovich N.V., Smirnov V.I. Konkursniye torgi na zakupku produkcii dlya gosudarstvennix nujd / Pod red. A.G. Svinarenko. M.: INFRA-M, 2000. S. 124.

17. Kumri Nomozova. [Organizational and economic modeling of the system of interregional industrial cooperation as a control object](#). Proceedings of the 7th International Conference on Future Networks and Distributed Systems. 2023. – p. 333-343.
18. Kumri Isoyevna Nomozova. [Problems of security of economic and ecological systems in the countries of the central Asian Region](#). International Conference on Next Generation Wired/Wireless Networking. 2023. – p. 177-195.
19. Kumri Nomozova. [Evolyusiya teorii predprinimatelskogo riska v rabotax vydayushixsya uchenyx proshlogo](#). Peredovaya ekonomika i pedagogicheskie texnologii. 2025. – c. 581-587.
20. Nomozova Qumri Isoevna. [Tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq risklarni sug'urta vositasida boshqarish usullari](#). Straxovoy ryнок Uzbekistana. 2024. - 4-7 b.
21. Kumri Nomozova. [Mikrostraxovanie kak innovatsionnyy mexanizm upravleniya riskami malogo biznesa](#). Ekonomicheskoe razvitie i analiz, 2024. - s. 338-345.
22. Qumri Nomozova. [Biznes risklarini sug'urtalash: zamonaviy sharoitlarda asosiy turlari va ularning xususiyatlari](#). Moliya va bank ishi. 2024. – 44-48 b.
23. Qumri Nomozova. [Moliyaviy hisobotlar va ularni tuzish va auditorlik tekshiruvidan o'tkazishning uslubiy jihatlarini rivojlantirish](#). Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2024.
24. Qumri Nomozova. [O'zbekistonda tadbirkorlik tavakkalchiliklari sug'urtasini rivojlantirish istiqbollari](#). Straxovoy ryнок Uzbekistana. 2024. – 7-10 b.
25. Nomozova Qumri Isoevna. Tadbirkorlik tavakkalchiliklarini sug'urtalash bo'yicha xorijiy mamlakatlar tajribalari. Journal of engineering, mechanics and modern architecture. 2023. – 109-115 b.
26. Qumri Nomozova. [O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyati va uning barqarorligini ta'minlashda sug'urtaning o'rni](#). Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2023.
27. Qumri Nomozova. [Tadbirkorlikda tavakkalchilikni sug'urtalashda «big data» raqamli andarrayting tizimlarini qo'llash istiqbollari](#). Straxovoy ryнок Uzbekistana. 2023. – 11-13 b.
28. Kumri Isoevna Nomozova. [Napravleniya razvitiya straxovyx uslug v sfere malogo biznesa i chastnogo predprinimatelstva v uzbekistane](#). World science: problems and innovations. 2020. - s. 167-169.
29. Nomozova Qumri Isoevna. “Tadbirkorlikda tavakkalchiliklarni sug'urtalash va uni O'zbekistonda rivojlantirish istiqbollari”. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. Avtoreferati. T.: TMI, 2021.

30. Demin A.A. Gosudarstvenniy zakaz kak faktor razvitiya gosudarstvennogo sektora transformatsionnoy ekonomiki: teoretiko-ekonomicheskiye aspekti: Diss. ... kand. ekon. nauk. Chelyabinsk, 2007. S. 63, 65.

31. Martinenko G.I. Razmesheniye zakazov na postavki tovarov, vipolneniye rabot, okazaniye uslug dlya gosudarstvennix i munitsipalnix nujd, antimonopolniy kontrol // Pravo i ekonomika. 2006. № 10.

32. Smotritskaya I.I. Ukaz. soch. S. 7; Skutelnik O.A. Gosudarstvenniye zakupki v sisteme obespecheniya natsionalnoy bezopasnosti: ponyatiye i prinsipi. Doklad po problemam pravovogo regulirovaniya razmesheniya zakazov na postavki tovarov dlya gosudarstvennix nujd // www.rea.ru – ofitsialniy sayt REA im. G.V. Plexanova; Ilyuxin V.V.

33. Kozin M.N. Gosudarstvenniy oboronniy zakaz: teoriya i praktika upravleniya riskami: Monografiya. Volsk: VVVUT (VI), 2007. S. 15, 16.

34. Smirnov V.I. Oshibochniye seli – lojnyi rezultat // Gosudarstvenniye i munitsipalniye zakupki – 2008. Sbornik dokladov III Vserossiyskoy prakticheskoy konferentsii-seminara. M.: ID «Yurisprudensiya», 2008. S. 133, 142.